

Nie pominął autor myśli ekonomicznej, której poświęcił ostatni rozdział. W zakończeniu bardzo krótko omówił znaczenie Pokoju Westfalskiego.

Brakiem redakcyjnym książki jest brak jakiegokolwiek skorowidza, a szkoda, gdyż książka może mieć wielu czytelników; temat bowiem interesuje nie tylko prawników-internacjonalistów, lecz również historyków, socjologów i filozofów.

BOGUMILA PRZEWOŹNIK (Lublin)

Jiří Klabouch, *Osvicenské právní nauky v českých zemích*, Praha 1958, Nakladatelství Československé Akademie Věd, Právěhistorická knižnice, sv. 2, s. 357+16 ilustracji.

Recenzowana praca omawia historię nauk prawniczych i literatury prawniczej. Przynosi też wiele interesujących wiadomości o prawnikach działających na terenie ziem czeskich od czasów wojny trzydziestoletniej (1618—1648) aż po pierwszą połowę XIX w. Praca ta składa się z przedmowy autora, wstępu oraz siedmiu rozdziałów.

We wstępie autor wprowadza czytelnika w dotychczasową literaturę przedmiotu, stwierdza jej ułamkowość i niekompletność oraz zapoznaje ze źródłami zgromadzonych przez siebie wiadomości bio- i bibliograficznych.

Rozdział pierwszy (s. 24—68) poświęcony jest życiu prawniczemu na ziemiach czeskich w drugiej połowie XVII w. Autor, po omówieniu skutków wojny trzydziestoletniej i klęski białogórskiej dla Czech pod względem narodowym, społecznym i gospodarczym, przechodzi do badań nad rolą w życiu prawnym kraju ponownie — w połowie XVII w. — uruchomionego praskiego fakultetu prawniczego (pod koniec XVII w. uruchomiono ponadto jeszcze wydział prawa w Ołomuńcu) i stwierdza, iż w związku z coraz większym zapotrzebowaniem aparatu państwowego na wykwalifikowanych prawników rośnie także proporcjonalnie liczba studentów tego wydziału. Studenci ci w coraz większym stopniu zaczynają się rekrutować z klasy mieszczańskiej i drobnoszlacheckiej. Na urzędy w Czechach napływa także dużo obcokrajowców, przede wszystkim Niemców, co jest w dużym stopniu rezultatem wrociej dla elementu czeskiego polityki cesarzy niemieckich.

W okresie tym daje się stwierdzić coraz bardziej wzrastające znaczenie prawa rzymskiego jako prawa powszechnego (*usus modernus pandectarum*) i wypieranie przez nie prawa czeskiego. Na tym tle dochodzi do interesującej polemiki pomiędzy zwolennikiem tego pierwszego Krzysztofem Kyblinem, a obrońcą prawa czeskiego Janem Jindřichem Proškovským, która — jak stwierdza autor — godna jest specjalnego opracowania monograficznego. Klabouch daje także cały szereg informacji o wybitniejszych prawnikach tego okresu, do których, obok wyżej wspomnianych obu antagonistów, zalicza jeszcze Jana Krzysztofa Schambogena (1636—1696).

W rozdziale drugim (s. 96—102) omówiona zostaje literatura prawnicza wydana po wojnie trzydziestoletniej w Czechach i na Morawach. Klabouch podkreśla nawskroś w zasadzie feudalny jeszcze charakter tego piśmiennictwa i ściśle jego podporządkowanie katolickiej doktrynie kościelnej, przeżywającej okres swojego zwycięstwa na ziemiach czeskich po klęsce białogórskiej. Klabouch kolejno przedstawia literaturę prawa kanonicznego (rozwijala się ona w tym okresie czasu szczególnie dobrze), cywilnego (*usus modernus*), lennego, procesowego i karnego, które opiera się na Digestach (*libri terribiles*), włoskim prawie statutowym, Carolinie oraz dziełach Clarusa i Carpzova.

Interesujące są wiadomości o rzekomej działalności Bartolusa de Saxoferrato w Czechach na dworze Karola IV i legendzie, jaka utrzymała się aż do końca XVIII w. w nauce czeskiej na podstawie tej nieścisłej pogłoski.

W następnym, trzecim rozdziale (s. 103—162) Klabouch przedstawia zaczątki nauki o prawie natury na terytorium Czech. Rozdział ten rozpoczyna autor analizą stanu gospodarczego ziem czeskich, na podstawie której stwierdza w ekonomice tego kraju cały szereg elementów kapitalistycznych, które powoli wypierają elementy feudalne. Wiele miejsca poświęca autor omówieniu prób nowego skodyfikowania prawa czeskiego rozpoczętych w 1709 r., które choć trwały kilkadziesiąt lat to poza opracowaniem pragmatyki procesowej (1753) nie dały ostatecznie rezultatu. Klabouch zwraca dużą uwagę i kładzie nacisk na coraz większe zainteresowanie w Czechach prawem publicznym. Omawia także coraz większy wpływ teorii tzw. prawa natury na poglądy i literaturę czeską. Autorami, którzy wywarli szczególnie silny wpływ byli Grotius, Hobbes, Puffendorf, Wolff, Thomasius, Bayle i inni. Oddziaływanie prawa natury na czeską myśl prawną było bardzo silne i dlatego też uniwersytet i praskie środowisko prawnicze wyprzedziło nawet analogiczne ośrodki wiedeńskie. Dzięki temu Oświecenie oddziałoło rychlej na stosunki czeskie niż na samą Austrię. Wiadomym tego sprawdzianem było to, iż po reformie uniwersytetu wiedeńskiego (1753) najpostępowsi uczeni i prawnicy czescy obejmują w Wiedniu bądź katedry (Franciszek Bourguignon, Michał O'Linghel Lynch), bądź wysokie stanowiska dworskie (Józef Azzoni). Na skutek tego, jak też coraz silniejszego oddziaływania prądów oświeceniowych na społeczeństwo i dwór austriacki, Praga została z czasem zdystansowana przez Wiedeń. Wiele też miejsca i interesujących uwag poświęca Klabouch prawnikom i ich dziełom z tego okresu czasu, spośród których najwybitniejszymi byli Wacław Ksawery Neumann (1670—1743), Mikołaj Ignacy Königsmann (1688—1752) i Jan Henryk Ramhofskey (1700—1760).

Dwa następne rozdziały — czwarty, w którym autor przedstawia okres terezański (s. 163—201) i piąty, w którym omówiona zostaje doba józefińska (s. 202—253) — są szczególnie interesujące dla polskiego czytelnika ze względu na to, iż Klabouch przedstawia stosunki czeskie na tle rozwoju i powiązań z Oświeceniem austriackim, a zwłaszcza wiedeńskim, które tak wielki wpływ wywarło także i na stosunki polskie. Na uniwersytecie wiedeńskim studiowało bowiem wielu wybitnych przedstawicieli polskiego Oświecenia (np. Kołłątaj, Czochron, Weyssenhoff i inni) a reformy tego uniwersytetu (1753, 1774) miały doniosły wpływ na zreformowanie Akademii Krakowskiej (1780).

W rozdziale czwartym omówione zostały lata pięćdziesiąte i sześćdziesiąte XVIII w. i rządy osobiste Marii Teresy. Klabouch stawia tezę, zaznaczoną już zresztą w poprzednim rozdziale, że Oświecenie w Czechach (Praga, Olomuniec) objawiło się rychlej niż w Austrii, co było rezultatem wcześniejszego rozwoju przemysłu (manufaktury) na terenie ziem czeskich. W ślad za reformą uniwersytetu wiedeńskiego (1753) nastąpiła reforma uniwersytetu praskiego (1754), chociaż można — jak twierdzi Klabouch — zaryzykować twierdzenie, iż reforma wiedeńska była naśladowaniem już tylko stosunków, które już wcześniej w drodze faktycznej ukształtowały się na uczelni praskiej, dzięki rychlejszemu oddziaływaniu na to środowisko prądów oświeceniowych. Klabouch zwraca uwagę na osobę Gerharda van Swieten'a (1700—1772), lekarza Marii Teresy, reformatora wiedeńskiego fakultetu lekarskiego (1749), wielkiego propagatora i poniekąd twórcy Oświecenia austriackiego oraz na szereg powiązań personalnych, które od połowy XVIII w. istnieją pomiędzy Wiedniem i Pragą.

Autor przedstawia rolę szeregu wybitnych prawników wiedeńskich, przejętych

ideami Oświecenia, jak znanego kanonistę Pawła Józefa Rieggera, Karola Kressela, Franciszka Józefa Heinkego, Karola Antoniego Martiniego, Stefana Rautenstraucha i innych, z których wielu bądź pochodziło z Czech, bądź przejściowo związanych było z uniwersytetem praskim. Omawia zwięźle także prace kodyfikacyjne za Marii Teresy i udział w nich poszczególnych prawników.

Rozdział piąty omawia okres osobistych rządów Józefa II (lata siedemdziesiąte i osiemdziesiąte XVIII w.). Klabouch poświęca tu dużo miejsca tzw. „naukom politycznym” i „policyjnym” oraz zwraca uwagę na najważniejszych przedstawicieli tego kierunku, jak głośnego Józefa Sonnenfelsa (1733—1817) i Józefa Ignacego Butschka (1741—1821), tłumacza traktatu Beccarii *O przestępstwach i karach* na język niemiecki. Omawia szerzej także postać Józefa Antoniego Rieggera (1742—1795) syna Józefa Pawła. Wiele też miejsca poświęca omówieniu postaci, działalności i charakterystyce wybitnych czeskich prawników praktyków lub też profesorów uniwersytetu praskiego tego okresu czasu.

Zagadnieniu omówienia literatury prawniczej na ziemiach czeskich w okresie Oświecenia jest poświęcony rozdział szósty (s. 254—307). Klabouch zwraca uwagę na wielką różnicę, która zachodzi pomiędzy literaturą prawniczą doby terezańskiej, a literaturą okresu józefińskiego. O ile w pierwszym tym okresie istniała dość znaczna swoboda wyrażenia swych myśli, skutkiem czego był twórczy rozkwit nauk prawniczych oraz bogactwo i oryginalność literatury, to natomiast w okresie józefińskim skrępowanie nauki przez oficjalne instrukcje, zalecone podręczniki, konieczność propagowania odgórnie ustalonych poglądów, wszystko to razem wzięte przyczyniło się do znacznego obniżenia wartości naukowej literatury prawniczej doby józefińskiej.

Autor dokonuje przeglądu osiemnastowiecznej literatury z zakresu tzw. prawa natury, prawa państwowego, finansowego, międzynarodowego, lennego (feudystyka), kanonicznego, cywilnego, procesowego i statystyki. Orientuje wreszcie autor czytelnika w poglądach na problem kodyfikacji prawa w Austrii i w przebiegu dyskusji na ten temat.

Rozdział siódmy, ostatni (s. 308—340), poświęca Klabouch zagadnieniu końca Oświecenia na ziemiach czeskich w powiązaniu ze stosunkami austriackimi. Klabouch w rozdziale tym uwypukla w plastyczny sposób zmiany, jakie nastąpiły po śmierci Józefa II za rządów Leopolda II i Franciszka I, reakcję feudalną i częściowe odwołanie względnie postępowych reform józefińskich oraz oddziaływanie haseł i przebiegu wielkiej burżuazyjnej rewolucji francuskiej na stosunki austriackie i czeskie i ich oddźwięk w masach ludowych, nauce i wpływ na oficjalną politykę rządu austriackiego. Dopiero po rewolucji francuskiej i okresie wojen napoleońskich nastąpiło ponowne odrodzenie haseł Oświecenia, przeciw którym tym razem przestały wysuwać swe zastrzeżenia nawet koła feudalne, zdające sobie już sprawę, że wobec coraz większego rozwoju i roli elementów kapitalistycznych hasła te straciły obecnie swe dawne postępowe znaczenie.

Po tym bardzo pobieżnym omówieniu treści recenzowanej pracy, przejść należy do omówienia jej zalet, braków i wreszcie do jej ostatecznej oceny.

To, co od razu spostrzega czytelnik przy lekturze pracy Klaboucha, to konsekwentne stosowanie przez jej autora marksistowskiej metody badawczej. Klabouch zwraca stale uwagę na rozwój sił wytwórczych, na walkę elementów feudalnych i kapitalistycznych i na stały w wyniku tej walki rozkład struktury feudalnej. Interesują go wszelkie przejawy walki klasowej czy to między szlachtą i ludnością mieszczańską, czy to feudalami i ludnością poddańczą. Omawia także i wnikliwie analizuje rozwarstwienie i sporne interesy wewnątrz poszczególnych klas. Wiele uwagi poświęca sprawom chłopskim a zwłaszcza reformom Józefa II w tej

dziedzinie. Słowem — bada nauki prawne, literaturę i ustawodawstwo jako zjawiska nadbudowy w ścisłym powiązaniu i łączności z ich bazą ekonomiczną. Czytelnika uderza bogactwo źródeł, do jakich sięga Klabouch. Obok wykorzystania bowiem wszelkiego rodzaju literatury, jak dawne dysertacje doktorskie, druki polemiczne, podręczniki i kompendia oraz opracowania monograficzne z wszelkich dziedzin nauk prawnych, obok współczesnych nam krytycznych opracowań naukowych, autor sięga nawet do uniwersyteckich źródeł archiwalnych. Klabouch umiejętnie charakteryzuje i ocenia postacie i dzieła wielu prawników czeskich i austriackich, stale zwraca uwagę na ich postępowość i bądź w tekście głównym, bądź częściej w przypisach podaje wiele interesujących, ważnych i często nieznanych dotąd wiadomości bio- i bibliograficznych. Dzięki temu praca Klaboucha przynosi wiele cennego materiału dla historii nauk prawnych i literatury w Czechach. Jest ona szczególnie ważna dla osób interesujących się Oświeceniem i to zarówno czeskim, jak i austriackim. Zarówno przedstawienie okresu rządów Marii Teresy, jak i Józefa II, charakterystyka józefinizmu, jak i obraz literatury zwłaszcza z dziedziny prawa państwowego, kościelnego, karnego, jak i też przedstawienie tendencji, przebiegu i rezultatów austriackich wysiłków kodyfikacyjnych — ma dużą wartość dla historyka prawa, interesującego się osiemnastym wiekiem. Plastycznie także oddaje Klabouch rolę prawa rzymskiego w Czechach, jak też stosunek tego prawa do prawa czeskiego. Nie pomija także przedstawienia ścierania się prądów oświeceniowych z tradycyjnym światopoglądem religijnym, czy też walki obronnej, zmierzającej do zachowania odrębnego prawa czeskiego przed austriackimi tendencjami germanizatorsko-centralistycznymi. Wartość recenzowanej pracy podnosi jeszcze cały szereg ilustracji, przedstawiających podobizny wybitnych prawników, karty tytułowe różnych druków itp.

Jako braki — nie tyle wysiłków autora ile postaci w jakiej została wydana jego książka — podkreślić należy brak streszczenia pracy w jakimś ogólnie znanym języku obcym, zbyt mały format książki, na skutek czego bardzo bogate przypiski znajdują się osobno dopiero na końcu poszczególnych rozdziałów, co powoduje brak przejrzystości i ścisłej łączności pomiędzy tekstem głównym pracy autora i jej dokumentacją. O ile chodzi o samą treść pracy, to zdaje się że zyskałaby ona jeszcze więcej, gdyby autor nie ograniczył się do wykazania łączności nauki czeskiej głównie ze środowiskiem wiedeńskim, lecz gdyby w większym stopniu uwypuklił także jej związki z nauką francuską, niemiecką, włoską itd.

Praca Klaboucha jest pozycją wartościową i cenną, wykazuje duże zdolności umysłowe jej autora zarówno analityczne, jak i syntetyczne i jest dobrym przykładem jak ważnym źródłem dla historyka prawa są studia nad literaturą prawniczą. Przykładem nie obojętnym: dla naszego kraju, dla którego — wobec zniszczenia archiwalii po działalności najwyższych magistratur sądowych — literatura prawnicza jest dla okresu XVI—XVIII w. najlepszym i niejednokrotnie jedynym źródłem odtworzenia norm naszego dawnego prawa sądowego, będącego w przeważającej mierze prawem zwyczajowym.

ZBIGNIEW ZDRÓJKOWSKI (Warszawa)

Gustav Radbruch, *Paul Johann Anselm Feuerbach. Ein Juristenleben*, 2 Auflage, herausgegeben von Erik Wolf, Göttingen 1957, s. 248.

Pierwsze wydanie niniejszej pracy ukazało się w Wiedniu w 1934 r., zyskując sobie duże uznanie krytyki naukowej. Obecne, publikowane już po śmierci autora,